

Сергій ШИРОКОВ

*Національна академія державного управління
при Президентові України*

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління

СУЧАСНІ КОНЦЕПТИ ПАТРІОТИЗМУ В ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Розглядаються та порівнюються з вітчизняними сучасні концепти патріотизму в зарубіжних наукових дослідженнях. Наводиться приклад класифікації західних підходів до дослідження цього явища в напрямках ієрархічності, масштабу, пріоритетності та умовності. На фоні спільного інтуїтивного та теоретичного розуміння суті явища виявлені відмінності порядку денного дискурсу з цієї проблематики у вітчизняній та західній науковій літературі. Вітчизняний науковий простір докорінно ще не позбавився впливу радянського минулого, у якому явище патріотизму було вмонтовано в ідеологічну роботу та згадувалося здебільшого в педагогічних науках задля формування якостей особистості. Західні ж науковці, навпаки, більш зосереджені перш за все на філософських та соціальних проблемах проявів цього явища.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, національно-патріотична свідомість, нація, концепт.

Прояви явища патріотизму неабияк впливають на суспільне життя. Розгляд сучасних концептів дослідження проявів цього явища, наведених у західній науковій літературі, порівняння їх з вітчизняними підходами дадуть нові поштовхи для вдосконалення реалізації державної політики національно-патріотичного виховання в сучасних умовах в Україні.

Концепції патріотизму розробляли такі західні науковці, як: Ігор Приморац, Марта К. Нуссбаум, Юрген Хабермас (конституційний патріотизм), Стівен Натансон (помірний патріотизм), Сесіль Лабор (громадянський патріотизм), Еймон Каллан (демократичний патріотизм), Лоуренс Блюм (патріотизм кращих традицій) та ін. Систематизувати концепції патріотизму намагався Міті Сардоч. Однак недостатня увага приділялася порівняльному аналізу з дискурсом з цієї проблематики, представленою у вітчизняному науковому просторі.

Мета статті – розглянути дискурс у західній науковій літературі навколо проявів явища патріотизму, систематизувати сучасні західні концепти цього явища та порівняти їх із вітчизняними дослідженнями.

Явище патріотизму притаманне людству з давніх-давен. Його багатогранність вражає увагу. Патріотизм визначають інтуїтивно та теоретично як любов до батьківщини (лат «amor patriae»). Навіть у такому загальному вигляді це визначення викликає багато запитань – від прірви між прямим та літературним перекладами (любов до країни/батьківщини) до коректності залучення концепту любові для його визначення. Цей найзагальніший опис характеризує явище з точки зору відношення, але для більш ретельного дослідження потрібен більший ступінь деталізації. Стівен Натансон пропонує «розділити» таке відношення на чотири специфічні риси: особлива прихильність до своєї країни; почуття особистої ідентифікації зі своєю країною; особлива турбота про добробут своєї країни; готовність піти на жертви, щоб сприяти добробуту країни [10]. За твердженням Міті Сардоча, для того щоб певна прихильність до своєї країни кваліфікувалася як патріотизм, вона повинна включати чотири окремих елементи, тобто суб'єкт патріотизму (який є патріотом); об'єкт патріотизму (хто або що є об'єктом цих відносин); характер особливих відносин між суб'єктом і

об'єктом патріотизму (наприклад, любов) та обґрунтування патріотизму (чому патріотизм є важливим, необхідним та актуальним) [14].

Усіх, хто вивчав це явище, можна умовно поділити на дві групи – його прибічників та критиків. Девізом прибічників може бути вислів римського поета Горация: «солодко та почесно вмерти за свою батьківщину» (*Dulce et decorum est pro patria mori* – лат.), який вважав патріотизм вищою формою політичних настроїв. Девізом критиків – вислів Семюеля Джонсона: «останній притулок негідника». На цей дуалізм вказують дослідники Ігор Приморац та Марта К. Нуссбаум. З одного боку, патріотизм розглядається як морально неприйнятна пристрасть до своєї країни і співвітчизників, а з іншого – як моральна позиція, обов'язок або моральна чеснота [11; 12].

Будь-яка концепція патріотизму реалізується у двох окремих напрямках вимірювання, тобто має вертикальний та горизонтальний виміри. Вертикальний вимір патріотизму пов'язує індивіда – суб'єкта патріотизму з об'єктом, тобто з його країною, конкретним географічним районом або політичною спільнотою. Цей вимір патріотизму відповідає за відносини між людиною та об'єктом патріотизму. При цьому можна виділити дві версії вертикального виміру: «дополітичний» вимір патріотизму, в якому основна увага приділяється культурі, мові, історії та традиціям своєї батьківщини або політичної спільноти, та «політичний» вимір патріотизму, де центральним об'єктом лояльності, гордості й емоційної прихильності є загальні принципи і фундаментальні цінності держави (наприклад, справедливість, терпимість тощо) [14]. Найбільш відомим прикладом ціннісно орієнтованого виду патріотизму є конституційний патріотизм, сформульований Юргеном Хабермасом [5; 6].

Конституційний патріотизм як відношення – це прихильність, відданість певній конституційній системі, як ідентифікація – це причетність до загальних принципів функціонування держави, закріплених у конституції, а також до правил, які можуть бути похідними з таких принципів.

Конституційний патріотизм передбачає, що дебати з приводу загального блага в демократичному суспільстві є проявом щоденного плебісциту між членами суспільства та їх інститутами [5]. Дорадча діяльність окремих осіб у спільнотах, у суспільних інститутах та між спільнотами й інститутами формує соціальний зв'язок між конституцією та учасниками таких дебатів. Такі дебати та можливість за їх допомогою впливати на формування загальних принципів функціонування держави надають учасникам дискусії відчуття причетності до цих принципів (право власності на ці принципи), відображених у конституції.

Горизонтальний вимір патріотизму пов'язаний із сукупністю соціальних, культурних та психологічних відносин у середині політичного співтовариства між його членами. З цієї точки зору почуття єдності та солідарності серед членів політичного співтовариства забезпечується спільною політичною ідентичністю. Цей вимір патріотизму пов'язує членів політичного співтовариства, які мають однакові політичні статус та ідентичність, однак можуть мати відмінності в інших елементах ідентичності, таких як: релігія, стать, вік, етнічна належність та ін. Прояв цього виміру Ігор Приморац описує як обов'язок особливої турботи про добробут своїх співвітчизників [13].

За рівнем екстремальності обидва виміри мають, так би мовити, два ступені: крайній (екстремальний) та помірний. Екстремальні концепти характеризуються такими рисами: безумовною лояльністю до об'єкта патріотизму; винятковою прихильністю до нього (особливе ставлення до об'єкта патріотизму, наприклад почуття любові) та безумовним пріоритетом, який надається співвітчизникам у розподільчому аспекті [14]. У вертикальному вимірі екстремальний концепт проявив явища патріотизму можна проілюструвати позицією, що виправдовує будь-які дії власної країни на міжнародній арені, у тому числі військові інтервенції проти інших країн незалежно від приводу для проведення таких інтервенцій, або позицією неприйняття будь-яких мігрантів у власній країні.

У конституційному патріотизмі також можна виділити крайній (сильний) та помірний (слабкий) рівні. У поняття «нація – держава» як у глобальну проформу сучасного політичного співтовариства вже вмонтований патріотичний зв'язок між державними інститутами та тими, хто існує в межах конституційності цієї держави, – це прояв сильного конституційного патріотизму, який стверджує, що загальнолюдські цінності є національним надбанням. На протигагу цьому слабкий конституційний патріотизм пропонує додаткове пояснення почуття власності на цінності, такі як: свобода, справедливість і рівність, захищені в більшості ліберальних конституцій. Різниця в поглядах прихильників сильного та слабого патріотизму – це суперечність між загальнолюдськими цінностями і пріоритетом національної спільноти [3; 7; 15].

Якщо повернутися до «деталізації» почуття любові С. Натансона, то можна сказати, що екстремальні та помірні концепти характеризують форми особливої турботи про добробут своєї країни. Екстремальні патріоти дбають тільки про свою країну і не піклуються про людей в інших країнах. Їх патріотична турбота є винятковою. Помірні патріоти піклуються як про свою країну, так і про інші країни та їх громадян. Це важлива моральна відмінність. Помірні патріоти визнають, що люди, які не є громадянами своєї країни, мають такі самі права, як і громадяни власної країни. Екстремальні патріоти не визнають ніяких прав неспіввітчизників або обов'язків перед ними. Вони віддані лише своїй країні і підтримують безперешкодне просування інтересів тільки своєї країни. Оскільки такі патріоти не визнають ніяких прав людей в інших країнах, то й не визнають ніяких обмежень щодо того, як їхня країна повинна просувати свої інтереси. Ключовою особливістю помірного патріотизму є те, що, хоча помірні патріоти виявляють особливу турботу про власну країну, вони визнають права людей в інших країнах і визнають моральні обмеження на засоби, за допомогою яких їх країна може забезпечити свій добробут. Вони відкидають думку про те, що законно відстоювати інтереси своєї країни, порушуючи права громадян інших країн [9] (таблиця).

Відмітні риси екстремального та помірного патріотизму

Функції	Екстремальний патріотизм	Помірний патріотизм
Стурбованість	Виняткова турбота про власну країну та співвітчизників	Більша турбота про власну країну та співвітчизників, ніж про інші країни та їхніх громадян
Цілі	Необмежене прагнення до національного блага	Морально обмежене прагнення до національного блага
Права	Тільки реалізація прав співвітчизників заслуговує на увагу	Визнання деяких прав громадян, які не є співвітчизниками
Обов'язки	Держави мають тільки моральні обов'язки перед своїми громадянами	Визнання деяких обов'язків перед громадянами, які не є співвітчизниками

Концепти, які описують помірні прояви явища патріотизму, з одного боку, пов'язані зі способом дій суб'єкта патріотизму, з іншого – з його об'єктом. Обидві групи встановлюють певні обмеження задля забезпечення цим проявам достатнього рівня легітимності та задля нейтралізації можливого негативного впливу таких проявів. Найбільш яскравим прикладом помірного патріотизму у вертикальному вимірі може також бути конституційний патріотизм, сформульований Юргеном Хабермасом, прояви якого можуть уникнути критики щодо різних форм дискримінації, фобій, ізоляції тощо [14].

Горизонтальний вимір патріотизму перш за все відповідає за відносини особистості з іншими співвітчизниками та має перерозподільний та змістовий

аспекти [14]. Останній відповідає своїй назві, а суттю перерозподільного аспекту є пріоритет, який надається співвітчизникам у порівнянні з іншими особами. Цей аспект – головна проблема будь-якого концепту патріотизму – це пріоритети, пристрасі суб'єкта патріотизму та дискримінація, яка з цим пов'язана.

Перерозподільний аспект можна розглядати у двох версіях: абсолютній та відносній. Абсолютна версія передбачає, що співвітчизники завжди мають пріоритет стосовно інших осіб. На відміну від цього, за відносної версії перерозподільного аспекту співвітчизники або члени того самого політичного співтовариства отримують допомогу тільки за відповідних умов. Абсолютна версія перерозподільного аспекту притаманна екстремальним формам горизонтального виміру патріотизму, відносна – помірним його проявам.

Прикладами помірних форм патріотизму в горизонтальному вимірі можуть бути: космополітичний патріотизм [1]; помірний патріотизм [9]; громадянський патріотизм [8]; демократичний патріотизм [4] і патріотизм кращих традицій [2].

Девід МакКейб розрізняє стійкий патріотизм та модифікований. Стійкий патріотизм він наділяє такими рисами: 1) при визначенні власних обов'язків факт співвітчизництва має внутрішню моральну важливість та 2) серед таких обов'язків є обов'язок надавати пріоритет інтересам співвітчизників, а не інтересам громадян інших країн. Модифікований патріотизм допускає певний пріоритет для співвітчизників, але для нього характерна або перша рису, або друга. Носії модифікованого патріотизму вважають, що люди мають право, але не зобов'язані ставити собі у пріоритет інтереси співвітчизників. Стійкий патріотизм можна віднести до крайніх проявів, модифікований – до помірних.

Сучасні концепти патріотизму в зарубіжних наукових дослідженнях займають неабияке місце у формуванні політичної моралі, яка веде цивілізований світ до прогресу в переважанні суспільних моральних цінностей, визнаючи обмеження реального світу, але не даючи цим перешкодам завадити такому руху. Вважається, що явище патріотизму в сучасному світі відіграє важливу роль у роздумах про права та обов'язки при реалізації політики, але так може бути не завжди, зважаючи на дискусійну думку про те, що подальший розвиток ліберальної демократії може послаблювати прояви цього явища.

Будь-яка з концепцій реалізується в одному з окремих вимірів: вертикальному або горизонтальному. Вертикальний вимір відповідає за відносини суб'єкта та об'єкта патріотизму, горизонтальний – за відносини між суб'єктами. Виділяють «дополітичний» вертикальний вимір, у якому основна увага приділяється культурі, мові, історії та традиціям своєї батьківщини або політичної спільноти, та «політичний», у якому центральним об'єктом лояльності, гордості й емоційної прихильності є загальні принципи й фундаментальні цінності держави. Горизонтальний вимір патріотизму має перерозподільний та змістовий аспекти. Суттю перерозподільного аспекту є пріоритет, який надається співвітчизникам у порівнянні з іншими особами. Останній має дві версії: абсолютна, яка передбачає, що співвітчизники завжди мають пріоритет стосовно інших осіб, та відносна, за якою пріоритет надається за певних умов. Обидва виміри мають два ступені – крайній (екстремальний) та помірний. Екстремальні концепти характеризуються безумовною лояльністю до об'єкта патріотизму, винятковою прихильністю до нього та безумовним пріоритетом, який надається співвітчизникам у розподільному аспекті.

Полеміка звільнена від пафосу й пропаганди та зосереджена більше на філософських та соціологічних аспектах цієї проблематики.

У вітчизняному науковому просторі дискурс головним чином зосереджений на виховних аспектах у педагогіці, на формуванні відповідних якостей особистості, де термін «патріотичність» здебільшого та перш за все виражає

жертвність заради чогось та почуття обов'язку. На відміну від цього, у західній науковій традиції цей термін більше тяжіє до відданості якимось принципам та ідеалам. Ці відмінності, на думку автора, зумовлені ще не подоланою радянською спадщиною ідеологічного використання проявів цього явища.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку шляхів залучення сучасних західних концептів патріотизму в реалізації державної політики національно-патріотичного виховання в Україні.

Список використаних джерел

1. Appiah, K. A. (1997). Cosmopolitan patriots. *Critical Inquiry* 23(3), 617–39.
2. Blum, L. (2007). Best traditions patriotism: A commentary on Miller, Wingo and Ben-Porath. *Theory and Research in Education* 5(1), 61–8.
3. Brown, D. (2000). *Contemporary nationalism: civic, ethnocultural and multicultural politics*. London, England: Routledge.
4. Callan, E. (2010). The better angels of our nature: Patriotism and dirty hands. *The Journal of Political Philosophy*, 18(3), 249–270.
5. Habermas, J. (1996). Citizenship and National Identity. In: J. Habermas (Ed.), *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (pp. 491–516). Cambridge: MIT Press.
6. Habermas, J. (1994). *The Postnational Constellation*. Cambridge: Polity.
7. Keating, M. (2001). So many nations, so few states: territory and nationalism in the global era. In J. Tully, & A. Gagnon (Eds.), *Multinational democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Laborde, C. (2002). From constitutional to civic patriotism. *British Journal of Political Science*, 32(4), 591–612.
9. Nathanson, S. (1993). Patriotism, morality, and peace. In *Rowman and Littlefield, Lanham* (pp. 34–35).
10. Nathanson, S. (2010). *Terrorism and the Ethics of War*. New York: Cambridge University Press.
11. Nussbaum, M. C. (2011). Teaching Patriotism: Love and Critical Freedom. *University of Chicago Public Law and Legal Theory Working Paper*, 357.
12. Primoratz, I. (Ed.). (2002). *Patriotism*. Amherst, New York: Humanity Books.
13. Primoratz, I. (2009). Patriotism. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/patriotism>.
14. Sardoc, M. (2012). Kako misliti patriotizem. *Solsko polje*, 23(5/7), 93–108.
15. Tierney, S. (2004). *Constitutional law and national pluralism*. Oxford: Oxford University Press.

List of references

1. Appiah, K. A. (1997). Cosmopolitan patriots. *Critical Inquiry* 23(3), 617–39 [in English].
2. Blum, L. (2007). Best traditions patriotism: A commentary on Miller, Wingo and Ben-Porath. *Theory and Research in Education* 5(1), 61–8 [in English].
3. Brown, D. (2000). *Contemporary nationalism: civic, ethnocultural and multicultural politics*. London, England: Routledge [in English].
4. Callan, E. (2010). The better angels of our nature: Patriotism and dirty hands. *The Journal of Political Philosophy*, 18(3), 249–270 [in English].
5. Habermas, J. (1996). Citizenship and National Identity. In: J. Habermas (Ed.), *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (pp. 491–516). Cambridge: MIT Press [in English].
6. Habermas, J. (1994). *The Postnational Constellation*. Cambridge: Polity [in English].
7. Keating, M. (2001). So many nations, so few states: territory and nationalism in the global era. In J. Tully, & A. Gagnon (Eds.), *Multinational democracies*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
8. Laborde, C. (2002). From constitutional to civic patriotism. *British Journal of Political Science*, 32(4), 591–612 [in English].

Theory and history of Public Administration

9. Nathanson, S. (1993). Patriotism, morality, and peace. In *Rowman and Littlefield, Lanham* (pp. 34–35) [in English].
10. Nathanson, S. (2010). *Terrorism and the Ethics of War*. New York: Cambridge University Press [in English].
11. Nussbaum, M. C. (2011). Teaching Patriotism: Love and Critical Freedom. *University of Chicago Public Law and Legal Theory Working Paper*, 357 [in English].
12. Primoratz, I. (Ed.). (2002). *Patriotism*. Amherst, New York: Humanity Books [in English].
13. Primoratz, I. (2009). Patriotism. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/patriotism> [in English].
14. Sardoc, M. (2012). Kako misliti patriotizem. *Solsko polje*, 23(5/7), 93–108 [in Polish].
15. Tierney, S. (2004). *Constitutional law and national pluralism*. Oxford: Oxford University Press [in English].

Serhii Shyrokov. Modern investigation concepts of Patriotism in the foreign scientific research

The phenomenon of patriotism has accompanied humanity since ancient times. Its versatility strikes the imagination. Patriotism is defined intuitively and theoretically as «amor patria» (lat) – «love to the motherland». Even in its general form, this definition raises many questions, ranging from the gulf between direct and literary translations to the correctness of involving the concept of love to define it. This most general description characterizes the phenomenon in terms of attitude, but a closer examination requires a greater degree of details.

Modern concepts of the study of the manifestations of patriotism in the Western scientific literature occupy a very important place in the fairway of the formation of political morality, which leads the civilized world to progress in the triumph of public moral values, recognizing the limitations of the real world, but not allowing these obstacles to impede such movement. It is believed that the phenomenon of patriotism in the modern world now plays an important role in reflecting on the rights and responsibilities of policymaking, but this may not always be the case, given the controversial view that further development of liberal democracy may weaken the manifestations of this phenomenon.

Each of the concepts is implemented in one of the individual dimensions: vertical or horizontal. The vertical dimension is responsible for the relations between the subject and the object of patriotism, while the horizontal dimension is responsible for the relations between the subjects. They distinguish a «pre-political» vertical dimension, where the focus is on the culture, language, history and traditions of motherland or political community and «political», where the central principles and fundamental values of the state are central to loyalty. The horizontal dimension of patriotism has redistributive and substantive aspects. The essence of the redistributive aspect is the priority given to compatriots in comparison with other persons. The latter has two versions: absolute, which implies that compatriots always have priority over others; and a relative one, in which priority is given under certain conditions. Both dimensions have two degrees – extreme and moderate. Extreme concepts are characterized by unconditional loyalty to the object of patriotism, exceptional attachment to it, and unconditional priority given to compatriots in the distributive aspect.

The discussion is free from pathos and propaganda and focuses more on the philosophical and sociological aspects of this issue.

In the domestic scientific space, discourse is mainly focused on the educational aspects of pedagogy, the formation of appropriate personality traits, where the term «patriotism» mainly and primarily expresses sacrifice for something and a sense of duty; in contrast, in the Western scientific tradition the term tends to be more committed to some principles and ideals. According to the author, these differences are due to the Soviet heritage not yet overcome in the ideological use of the manifestations of this phenomenon.

Key words: patriotism, national-patriotic education, national-patriotic consciousness, nation, concept.

Надійшла до редколегії 07.11.19